

A MAGYAR ISKOLAEGÉSZSÉGÜGY TÖRTÉNELMI EMLÉKEI

ÍRTA

DR. ZSINDELY SÁNDOR
SZFŐV. ISKOLASZAKORVOS

ISKOLA ÉS EGÉSZSÉG KIADÁSA
Első Kecskeméti Hírlapkiadó- És Nyomda-RT. – Igazgató Tóth László

Járatlan utakon kell haladnia annak, aki a magyar iskolaegészségügy régi emlékeit kutatja. Nem azért, mintha a rég elmúlt évszázadokban nyomát sem találnók iskolahigiénés törekvéseknek, hanem inkább azért, mert az idevágó anyag levéltárak aktáiban, alig hozzáférhető könyvek betüerdejében van elrejtve, s az újabb időben szép fejlődést mutató orvostörténelmi kutatás sem mutatott mindezideig nagyobb érdeklődést iskolahigiénés emlékeink irányában.

Tudomásom szerint csupán csak *Elekes Györgynek* jeleni meg az „Orvosi Hetilap” hasábjain néhány évvel ezelőtt egy tanulmánya a sárospataki Református Collegium orvosairól és egészségügyéről, mely dicsérendő munkájában számos érdekes adatot hozott nyilvánosságra ez ősi főiskola levéltárából.

A folytatása azonban e kezdetnek késik. Jelen szerény kísérlet távolról sem vállalkozhatok ennek a hiánynak pótlására, mindössze kis „mustra” kíván lenni; azokat az apró mozaik szemeket, melyek történelmi, orvostörténelmi, pedagógiai könyvek lapozgatása, elsárgult levelek olvasása közben itt-ott csillantak fel előttem, a kultúrtörténet fonalára óhajtottam egyenként felfűzni, hogy — ha talán homályosan és töredezetten is — valamelyes képet nyújtsam a legrégibb idők iskolahigiénés törekvéseinek.

A modern iskolaegészségügy vezéreszméjét: a megelőzést kerestem EZ idők és korok távlatában. Amit találtam, az ma már sokszor groteszknak és furcsának tetsző, nem egyszer babonával kevert, de a kor szemléletével mindig megérthető. Az iskolaegészségügyi vonatkozásokat azért gyűjtöttem, mert megértettem, hogy ma csak az eszközeink mások, hitünk és törekvésünk egy a régiekkel: egészségesebb, tökéletesebb nemzedéket nevelni!

*

Minél régebbre tekintünk vissza történelmünkben, annál homályosabb az a kép, melyet kevésszámú megmaradt doku-

mentumainkból megtudunk rajzolni. – A középkor első századaiban egészségügyi rendeletek nyomaira sem akadunk: sem királyaink, sem az országgyűlés ilyeneket nem alkottak, Legfőbb gondja az államhatalomnak a keresztényvallás elterjesztése és megszilárdítása volt. A hittérítő szerzetesek s az idegenből, főleg Olasz-, Francia- és Németországból betelepített papok a káptalani, székesegyházi és kolostori iskolák első tanárai. Tudjuk, hogy ők híveiknek nemcsak lelki, de testi bajaival is törődtek, legnagyobb részük egyszersmind, különösen a Szent Benedek-rend tagjai, koruknak kiváló orvosai voltak. Az iskola és egészségügy ily módon már a polgáriasság első időszakában szoros kapcsolatba jutott a Szent Benedek-rendi szerzetesek révén, mely rendnek ezidőben Monte Casinon és Salernoban virágzó orvosi iskolája volt. Az itt tanult rendtagok közül nem egy jutott el hazánkba s így a középkor első századaiban iskoláinkban működő szerzetesek a saiernoi orvosiskola higiénés elveit hozták magukkal és terjesztették el tanítványaik között. A saiernoi iskola galenusi és hippokratesi elvek szerint gyógyított ugyan, felfrissítvén tudását az időközben keletkezett és rövidesen híressé vált arab orvosi iskola gyógymódjaival, de egészen meglepően az egészséges életmód, a helyes táplálkozás, tiszta levegőn való tartózkodás máig is érvényes higiénés elveit hangsúlyozta. Ily módon a prezervatív gyógymódot hirdette s a szervezet egészségének megőrzésére tanító verses szabályait még a XVII. században is tanulják diákjaink a kollégiumokban. Hogy mennyire terjesztették ezeket a szabályokat a káptalani, székesegyházi és kolostori iskolák szerzetes tanító-orvosai, erre vonatkozólag, sajnos, adataink nincsenek, aminthogy alig tudunk valamit ezeknek az iskoláknak belső életéről, tanulóiról s még ennél is kevesebbet higiénés viszonyairól. Lehetetlen azonban, hogy orvosi tudásukból valamit át ne plántáltak legyen tanítványaikba, mint ahogy feltételezhetjük, hogy betegség esetén orvosi tanáccsal és tettel is segíthették az arrászorulókat. Csekély kis nyoma ennek a gondoskodásnak lomniczai és otoki *Ferenc* zágrábi kanonoknak 1461-ben kelt végrendelete, melyben vánkosait négy beteg tanulóra hagyja. A *zágrábi* kanonoki iskola árpádkori státútumai érdekes adattal szolgálnak, melyek révén egy röpke pillantást vehetünk az akkori iskolaegészségügyi viszonyokba. E rendelkezések szerint a scolasticus (iskolamester) a tanulóktól fát nem követelhet sem a saját, sem a tanulók használatára, mert a fűtés egymagában tilos az iskolákban, nehogy a tanulók a tűznél melegegdvén a tanulásra szánt időt elfecséreljék. Kiveszi azonban e szabály alól a rendelkező a fiatalabb tanulókat, akik

nem tudják a hideget elszenvedni. Ezek, ha szükségét látják, hozhatnak magukkal tát az iskolába. Csekély kis adat ez, de ennek ismeretében könnyebben elképzelhetjük azt a spártai szigorúságot, ami e kor iskoláiban uralkodott, ahol a tanítás kora reggeltől napszálltáig tartott.

Az iskolásgyermek egészségügye kezdetben tehát, a keresztény szeretet nevében, az Egyház kezébe volt letéve. S hogy az Egyház meg is felelt ennek a feladatnak, azt legyen szabad csak egyetlen adattal illusztrálnom: *Vépi Péter* 1439-ben a váradi iskola mellé ispotályt alapít s ezáltal sok szegény beteg tanuló sorsán enyhít. „Capitulo Albensi Transylvaniae seu domui Hospitali Sancti Spiritus, quam Petrus lector et canonicus ecclesiae Yradiensis pro intertentione Scholarum ibidem construi feceret...” – mondja a vatikáni magyar oklevéltárnak a Magyar Nemzeti Múzeumban fekvő dokumentuma. – íme az első őse a modern iskolahigienikusok legfőbb vágyának, az iskola-korháznak! Sajnos, nem maradt fenn sokáig ez az intézmény, a váradi káptalan megszűntével vége az iskolának és vele a kórháznak is.

A XIV⁷. század beköszöntével megindul hazánkban a városi élet, s ennek felpettségével mind több és több iskolák keletkeznek. A püspöki és szerzetesi iskolák már nem az egyedüli tudományos intézetek, a vagyonosodó városi polgár saját városában akarja taníttatni a fiát. Kassa, Lőcse, Bártfa, Eperjes, Besztercebánya és a többi felvidéki városainkban a XIV. században már jónevű iskolákat találunk. A művelődéssel lépést tart a városok közegészségügyének fejlődése is, nemcsak a városokban letelepedett magánorvosok révén, de elsősorban a magisztrátusok által szerződött „városi orvosok” működése nyomán, akiknek nevét már 1394-ben megtaláljuk Nagyszombatban, de tudunk Pozsonyban, Bártfán, Körmöcbányán is a városok által szerződött orvosokról. Nincsen, sajnos, azonban közvetlen bizonyító adatunk arra nézve, hogy ezek a „városi orvosok” gyakoroltak volna valamelyes befolyást az iskolák egészségügyi viszonyaira, de a városi tanács gondoskodása tetszik ki a városok szegénygyámolító egyesületeinek működéséből, mint amilyen pl. a lőcsei „Elende Brüderschaft”, melynek feladatai közé tartozott a szegény és beteg tanulók istápolása. 1416-ban alakult meg.

Az Egyház mellett tehát a városi közületek is kiveszik részüket a tanulók felkarolásából. Maga az állam a közoktatással kapcsolatosan első rendelkezését 1458-ban teszi meg, amikor is *Szilágyi Mihály* kormányzó felmenti a tanulókat a vámok fizetése alól. De minthogy ez időben sem találunk a közegész

ségügyre vonatkozó rendelkezést, iskolahigiénét érintő törvényt is hiába keresnénk.

Ha királyi rendelet nem is maradt reánk ebből a korból, meg kell emlékeznünk a nagy humanista királyunknak, *Mátyásnak*, arról a nagyszabású tervéről, melyről részletesen ír *Heltai* krónikájában. *Mátyás* király az ország fővárosában, Budán óhajtott egy olyan, 40.000 deák befogadására szolgáló egyetemet építeni, „melynél széles e világon jobb és szebb iskola” nem lett volna. Minket tárgyunk szempontjából a tervbevett intézmények higiénés berendezése érdekel. *Heltai* szerint „a kisebb piac északi oldalában szobákat és kamarákat tervezett az orvosok, gyógyszerészek, s a beteg diákok részére, a Duna felől, mind az egész szíren alól egymás mellett mind konyhák volnának és effelett minden szükségre való házak, mert a nagyobb fegyelem kedvéért úgy akarta a király, hogy a 40.000 tanuló közül az egész éven át egynek se legyen szükséges a városba menni, hanem minden szükséges dolgot az iskola konyháiról és az oekonomus pincéiből kaphassanak, vizet abból az öt kútból, melyek egész éjjelen át kristály lámpákkal lettek volna kivilágítva”. Ez a hatalmas terv, mely a modern egyetemi városrészeket juttatja eszünkbe, nem valósult meg. Talán egy kissé túl is volt méretezve, de hogy komoly terv volt, tanú rá *Heltai*, aki látta kiásott alapjait.

A városi tanácsok gondoskodása különösen akkor szembe-tűnő, ha a városban felüti a fejét a ragály. A fallal körülkerített város jól őrzött kapui távoltartották ugyan a bekívánkozó idegeneket, akik megfertőzhették lakóit, de ha mégis befészkelődött a járvány, éppen a körülkerítettségből származó szűkösség és túlszűfoeltság miatt a megbetegedések száma óriási volt. Így Kassán 1576-ban pestis ütött ki, s augusztus elejétől a következő év január 2-áig 600 halotról emlékeznek meg a feljegyzések. A tanítás is megakadt, a vidéki tanulók szétszóródtak, maga a tanító is elmenekült.

Ahogy általában az okiratokból látjuk, járvány idején, aki tehetett, futott. Még az orvosok sem tartották megszégyenítőnek, hogy futásban keresnek menedéket, sőt szerződésükben nem egyszer ki is kötik, hogy járvány idején nem kötelesek székhelyükön megmaradni. A városi tanács az iskolákat lezáratta; Selmecebánya város tanácsa az 1570-ben kiütött pestis járvány idején elrendeli az iskolák bezárását s meghagyja, hogy mindenki tisztán tartsa házatáját, mert a piszok a legjobb melegágya a betegségnek. Ugyancsak lezárják egy évvel később a körmöcbányai református iskolát is, tanulói úgy szét-szóródnak, hogy az iskola két éven át majdnem teljesen lakatlan. Csak 1573-ban kezdenek ismét gyülekezni diákjai

A tanítók, ha el nem futnak, kiveszik részüket a járványelleni küzdelemből. Így *Diablanovszki Péter* és *Rénius Dávid* az 1570-es években népszerű iratokban igyekeznek felvilágosítani a népet a tennivalókról pestis idején.

A külföldi egyetemeken tanuló diákjaink is nem egyszer menekülni kénytelenek pestis és más járványok elől, de külföldi tanulók is érkeznek hozzánk hasonló okból. *Briccius* egyik tanítványát Budára küldi 1481-ben *Rohrbeckhez* iskolába a Bécsben dühöngő járvány tartamára és levelében kijelenti, hogy kész hasonló szolgálatra adandó alkalommal. E levélből arra következtethetünk, hogy ilyen diák-csere általános lehetett járványos időben s valószínű, hogy nem kis mértékben járult hozzá a baj elterjedéséhez.

A XV. században ifjaink már nagyszámban keresik fel a külföld híressé vált egyetemeit. *Magyary-Kossa* épen őket gyanúsítja a luesnek Krakkóba való átplántálásával s onnan hazahozatalával.

Mielőtt a következő századok iskoláinak higiéniés viszonyairól számot adnánk, meg kell emlékeznünk a XVI. és XVII. századnak jellegzetes szokásáról, mely főnemeseink és jobb módú nemesaink udvarában divott. – A nemesi nevelés főcélja a katonai kiképzés lévén, azt legsikeresebben elsajátítani a várakban és kastélyokban lehetett, amelyek állandó harcban állottak ezidőben a törökkel. A fiúgyermeket már 10-12 éves korában apródnak adták be valamely jó harcos hírében álló rokon vagy ismerős udvarába, hogy a kor szokása szerint elsajátítsa azokat a tudnivalókat, melyekre később szüksége volt. Így főnemeseink házánál egész sereg gyermek nevelkedett és tanult a házigazda gyermekeivel együtt. A régi magyar családoknál nagy volt a gyermekáldás, 10-14 gyermek sem volt ritkaság. Kemény kézzel nevelték őket. Azt mondja a régi magyar példaszó: „Jobb sírjon az gyermek, mintsem a szülője.” De a beteg gyermeket féltő gondoskodás vette körül. Ezeknek ajnározása elsősorban a ház asszonyának feladata volt. Nagyasszonyaink mindegyikének volt „patika ládája”, gyógynövények szedésére „füves asszonya” s ha a ház körül nem akadt orvosság, levélben tudakozódtak gyógyító hírben álló rokonnál, ismerősnél, híres orvosnál írárt, balzsamért, leírván – sokszor meglepő pontossággal – a szóbanforgó baj mibenlétét. A kor levelezése tele van ilyen orvosság utáni tudakozódással. Orvos ezidőben jóformán csak felvidéki kulcsos városainkban és a királyi udvarban tartózkodott állandóan, elhívni sok időbe és még több költségbe került. – Nagyasszonyainknak ezt a gyógyítását nem bélyegezhetjük kuruzslásnak. különösen nem azokét, akik, mint pl. *Lorántffy Zsuzsanna*, vagy gr. *Teleky*

Józsefné, rendszeres orvosi tanulmányokat folytattak. Az utóbbit korának három híres erdélyi orvosa, *Köleséry*, *Simonius* és *Borosnyai* oktatta. *Czobor Erzsébet* levelében, azt tanácsolja, hogy a kis *Thurzó Erzsicskét*, aki himlőben betegedett meg, különítsék el a többi gyermektől, ne adjanak neki bort és fűszeres ételleket, hanem édes gyökérrel édesített lencese-vizet és a széltől is óvják.

A XVI. század derekától kezdődőleg, mely idő egybeesik a reformációnak hazánkban való elterjedésével, a fellelhető adatok sokoldalú vonatkozása miatt érdemesnek tartom a protestantizmussal összefüggésben levő történeti emlékeket részletesebben feltüntetni. A XVI. században *Fraknói* szerint 125 iskola van protestáns kézen. Nagyobb iskoláik nemcsak középiskolai, de főiskolai jelleggel is bírnak, mert a protestánsoknak ezidőben még papnöveldek nincsenek s így kollégiumaikban kell, hogy jövődi prédikátorainak a szükséges tudást megadják. Tanáraik külföldi egyetemeken végzik tanulmányaikat s igen sokan közülük orvostudományokat is hallgattak, viszont orvosaink nagyszámmal működnek, már a XVI. században is, gimnáziumainkban, mint tanárok, mert a kor szokásához híven nemcsak orvostudományt, de teológiát és filozófiát is hallgattak. Igen gyakori jelenség, hogy orvosi gyakorlatukat feladván, lelkészek lesznek, viszont arra is találunk példát, hogy tanáraink katedrájukat elhagyva, kizárólag orvosi gyakorlatnak szentelik magukat. Kolozsvarott *Uzdi Ferenc* 1638-ban búcsúzik el növendékeitől s ez időtől fogva gyakorló-orvosként működik. A XVI. században két híres orvosunk: *Balsarati Vitus János* Sárospatakon, *Kyr Pál* Brassóban tanít. Az utóbbi 1541-ben jelenteti meg nyomtatásban az ifjúság használatára szánt „Sanitatis Studium ad imitationem aphorismorum compositum item alimentorum vires breviter et ordine alphabetico positae” című művét, mely talán az első hazánkban nyomtatott orvosi munka. Kyr ez időben a filozófia tanára s tanítványait az egészségtanra is oktatta. Könyvének előszavában *Galenus* hívének vallja magát, azt kifejezetten az ifjúság használatára szánja, „hogy az korán megismerve az egészséges életmód szabályait, elkerülhesse a betegségeket és így ép testében ép lelke lehessen. Találunk könyvében utasításokat a lakás levegőjének tisztántartására, tárgyalja az ételmisszereket, beszél a munkáról és a nyugalomról, az álomról és a virrasztásról, a lelki állapotokról. Az utóbbiakról az ókori írók elképzelése szerint.”

Kyr könyvét tekinthetjük az első egészségtani tankönyvnek, mely hazánkban, ha nem is forgott közkézen, de mindenestre eléggé ismert volt.

A protestáns iskolák tanárai nem működtek szigorúan körülhatárolt tanterv szerint. Egyéni képességük és rátermettségük szabta meg az eredményt, melyet tanításukkal értek. S éppen mert nem volt megszabott tanítási módszer, egyáltalában nem állíthatjuk, hogy minden protestáns iskolában súlyt, fektettek volna az ifjúság higiénés kioktatására, mint ezt Brassóban *Kyr Pál* működésének idején látjuk. Letagadhatatlan azonban, hogy ott, ahol a tanárok között orvos is akadt – s ilyenekkel később, a XVII. században mind sűrűbben találkozunk, – ez a tény nem maradhatott és nem is maradt hatás nélkül. *Bethlen Miklós* „önéletrészt”-ben maga írja, hogy az ő bornemisszaságában legfőbb érdeme ifjúkori praceptorának, *Basirius Izsáknak* van, aki nemcsak teológiai doktor, de orvosdoktor is volt.

Az unitáriusok kolozsvári gimnáziumának tanárai: *Árkosi Thegző Benedek* és *Dimien Pál*; *Czanaki Máté*, *Köpetzi János*, *Tolnai István* a sárospataki főiskolán működnek; *Husztai Szabó István* és *Király István Debrecenben*, *Moller Dávid Vilmos* Pozsonyban, *Pápai Páriz Ferenc* Nagyenyeden, *Praetorius Dávid* Kézsmárkon tanítottak teológiát, fizikát és filozófiát, mindannyian külföldi egyetemeken szereztek orvosdoktori oklevelet, s tanításaik közben az orvostudomány egyes közhasznú kérdéseiről is megemlékeznek tanítványaik előtt.

Kétségtelen, hogy ezek a tanár-orvosok adandó alkalommal beteg tanítványaikat gyógykezelték is, bár erre a XVII. századból bizonyítékot találnom nem sikerült. A sárospataki főiskola levéltárából egy későbbi, XVIII. századból származó adatot említ *Elekes György* fentebb megjelölt cikkében, egy orvosi jelentést, mely kétségtelenné teszi, hogy ez – legalább is az időben – szokásban volt.

Tanítványaiknak a higiénikus életmódra való nevelésén és a gyógyításon kívül e tanár-orvosoknak még egy igen nagyfontosságú tevékenységéről számolhatunk be. Ez az orvosi pályára hajlamot érző és erre készülő diákoknak a külföldi egyetemekre való előkészítése. így *Apáczai T. sere János* Köpetzit és Pápai Párizt külön is tanította a medicinára nagyenyedi tanárkodása idején s hogy kiváló sikerrel, mutatja az, hogy tanítványai 2-3 esztendő alatt külföldön orvosdoktori oklevelet szereztek. E működésükkel egyetemet pótolnak, mely a XVI. században az országban nem volt s e tény bizonyítéka annak, hogy élt bennük a vágy orvosi tudásukat tanítványaikba átplántálni.

A protestáns kollégiumokba bekerült diák tehát bizonyos egészségvédelemben tagadhatatlanul részesült már a tanárai révén is. A féltő szülői szeretet azonban távol került gyerme-

kéről – hű módjában volt – még külön is iparkodott gondoskodni, de természetesen ezt csak a nagyon jómódú szülők teheték meg. *Pálóczi Horváth György* nemes úr, mikor fiát a pataki iskolába adja, külön doktort szerez melléje, s mikor két évvel később, 1640-ben másik két fiát is Patakra viszi, „az ispótályban doktorokat szerez hozzájuk újra, *Kovácsnay Péter*, *Tolnay János* és *Bényey* mester személyében”. (Magyary-Kossá).

Milyen volt a XVI. és XVII. századbeli protestáns iskolák belső élete iskolaegészségügyi szempontból? Abból a tényből, hogy a fejlődő protestantizmus gyorsan akarta iskolákkal ellátni híveit és azokat sokszor máról-holnapra állíttatta fel, következik, hogy nem mindig feleltek meg még az akkori idők eléggé mérsékelt higiénies igényeinek sem. *Fáber (Fábry) Tamás*, mikor 1568-ban elfoglalta bártfai tanszékét, arra kéri a városi tanácsot, hogy „padok vagy újak készíttessenek, vagy legalább a régiek rendbe hozassanak, mert illő, hogy tiszta legyen a hely, hol ép úgy lakik az Isten az Ő angyalaival, mint az égben”. S úgy látszik, a bártfai iskola nem ragyogott a tisztaságtói. Az 1587-iki kolozsvári országgyűlésből az erdélyi rendek így írnak fel a fejedelemhez: „Megszolgáljuk Nagyságodnak, hogy Nagyságod mind a mi könyörgésünket, mind pedig a tanuló helyeknek, scholáknak pusztaságokat és a benne lakó ifjúságnak fogyatkozásokat szemé eleibe vévén, a többi között a vásárhelyi scholához ilyen kegyelmességét nyújtotta mind az tanítóknak, mind az tanulóknak táplálására méltó és szükséges subsidiumot rendelt Nagyságod.”

Ha azonban nem talált ilyen hatalmas pártfogóra, bizony csak a hívek segedelméből s az adakozók jószívűségéből tartotta fenn magát iskola, tanár és tanítvány egyaránt. A kolozsvári főtanoda gondnokainak 1? 12-ből kelt jegyzőkönyvéből tudjuk, hogy a „collegium felette nagy ruinában vagyon, nincs egyetlen classis is, melyben egész télen tüzet lehetett volna gyújtani, csuda, hogy a gyermekek a nagy hideg miatt meg nem fagytak. Kivált két classis olyan, hogy mikor eső, vagy hó van, teljességgel nem mehetnek belé az eső, sár, és egyéb alkalmatlanságok miatt”. Különösen így van ez 1670 után, amikor királyi rendelet eltiltja, hogy a község jövedelmeiből bármely részt is a protestáns iskolák fenntartására fordítsanak.

Az iskola tehát jóformán a maga erejéből él s magáragyatatottságából fejlődik ki az a sajátságos – ma már furcsának tetsző – életforma, mely annyira jellegzetes a régi protestáns kollégiumokra.

A vidékről jött diák a kollégiumban élt ugyan, de maga

gondoskodott magáról. Megkísérlem röviden elmondani, hogyan.

A debreceni diákoknak már az étkezési rendszere is külön tanulmányt igényelne. Lakó kamaráikban összeállt közös étkezésre hét diák, akik közül mindegyiknek 2-2 olyan tanítványa volt a Debrecenben lakó kisebb tanulók közül, akikéit szüleik hetenként egy fazék ételt adtak s egy olyan, akiért szülői hetenként egy fehér kenyeret küldtek be az iskolába a tanítás honoráriumáért. Így ennek az asztaltársaságnak naponként délben és este egy fazék étel volt. Ennek a „rendszernek” megvolt ugyan az a hibája, hogy megtörténhetett, hogy napokon keresztül – különböző házaktól származván az adomány – ugyanaz az étel került az asztalukra, de ezen is segített a diáki leleményesség: egyszerűen kicserélték a megunt ételt a másik asztaltársaság adagjaival. Ezt a két tál ételes „arisztokrata”¹ társaságot nevezték „kettős quadrának”, mely bizonyosan írgykedés tárgya volt az ú. n. „egyes quadrák” szemében, akiknek nem kettő, csak egy tál meleg étel jutott naponként a kis nebulók tanításáért a debreceni gazdasszonyok jóvoltából.

A kollégiumi nomenklatura „paedagogium”-nak nevezte azt a kilenctagú evőtársaságot, melynek tagjai felváltva egyik a levest, másik a húst hozta, ahonnan és ahogyan tudta, s az „expectans”-ok megható nevét viselték azok, akiknek nem volt semmiféle jogcímük főtt ételt kaphatni, csupán csak a tehetős városi polgárok jószívére való appelláció.

Ilyenformán volt ez a többi protestáns iskolákban is. A nagykőrösi református gimnáziumban a szolgáló-tanulók a soros főzető családoktól eleinte kisebb-nagyobb cserépedényekben, később cinezett kondorokban hozták be az ételt az iskolába, ahol azt a szeniorok felosztották.

Evés dolgában csak megvolt valahogy a protestáns kollégium lakója. Nagyobb baj volt az elhelyezés terén. Az iskolák legnagyobb része túlszűfolt, ami természetesen a tisztaság és a higiéné rovására ment. A fentebb idézett, 1712-ből származó kolozsvári jegyzőkönyv folytatásában azt mondja, hogy mind a diákok, mind a tanítványok (elemista tanulók) annyira megszorultak és szorultak, hogy helyet sem tudnak nekik adni. Nagykőrösön ugyan egy szobában az „első diák” felügyelete alatt csak 5–6 tanuló lakik, de nagyon szűkek lehetnek ezek a kamarák, mert 1792-ben azt rendeli a kurátor, hogy a tisztátalanságnak és más efféle környülállásoknak eltávolítására két deák egy ágyba ne feküdjék; minthogy annyi nyoszolya, mint amennyi deák vagyon egy kamarában, el nem fér, tehát az ágyban el nem férők csináltassanak ki- és betolható nyoszolyá-

kal, amelyben magánosan feketnek éjszakára, nappalra pedig az ágy alá betolhatják.

Az iskolák vezetőségének, amennyire a lehetőség engedte, mindenkor gondja volt a tisztaság és a rend fenntartására, A nagyobb protestáns iskolák törvényeiben mindenütt megtaláljuk az erre vonatkozó paragrafusokat. Legrégibb idevonatkozó adatunk a debreceni régi iskolai törvény 9. pontja, 1550 tájáról, mely az iskolahelyiségek és lakószobák tisztántartását az egészség érdekében elrendeli. Hasonló tartalmú a pápai főiskola 1585-ben kiadott szabályzata. Szebenben az iskolaépületben lakó diákok felügyelője az „aedilis”, akinek tiszte az iskolaépületben a tisztaságot fenntartani, Hetenkint kétszer: csütörtökön és szombaton takarítást rendelt el. A debreceni főiskola újabb, 1657-ben érvényben lévő törvényei megkívánják a tisztaságot, „mert ezt a tisztesség és az egészség is megköveteli”. Szobáját ki-ki tartsa tisztán, ne köpdössön, undort másnak ne okozzon, mert aki ez ellen vét, 30 dénárt fizet. Az 1704-ben módosított törvény ugyanezen kihágásokat 6 dénárral bünteti. A nagykőrösi református kollégiumban az „oeconomus” az épületet szerdán és szombaton kitisztítani köteles, mint illik, legalkalmasabban 1 órakor, „hogy az egészség a szennyi miatt kárt ne szenvedjen” s a praeceptoroknak kötelességévé van téve, hogy ügyeljenek az egészség fenntartására, az osztályok és konyhák tisztaságára. (A kollégium 1693-ban kiadott törvényei.) Részletesebb a debreceni kollégium 1792-iki törvényének megfelelő szakasza, mely megköveteli, hogy a folyosót, udvart, sétahelyet, tantermet és általában az egész kollégiumot tisztán tartsák a diákok, az ablakokat gyakran megmossák és még gyakrabban kinyissák s a kollégiumban semmi olyat ne cselekedjenek, ami az illemt sérti és a tisztasággal össze nem egyeztethető. Érdekes a hódmezővásárhelyi iskolai törvény 1797-ben kelt azon pontja, mely azt ajánlja a tanulóknak, hogy a nyári, meleg napokban a fejk tetejét vízzel mossák, hogy testök frissebb legyen.

Az élvezeti szerekkel szemben a különböző iskolák vezetősége nem foglalt el egyöntetű álláspontot. Az 1704-ből eredő debreceni törvény eltiltja a pipázást, bár inkább a tűzveszély miatt, mint egészségügyi szempontból; ugyanezen iskola 1792-iki törvénye a mérsékelt dohányzást megengedi, de bünteti az olyan dohányost, akinek egészségére a pipázás veszélyes, aki igen sokat szív, a hálótermet befüstöli és tanítás vagy étkezés idején dohányzik. Ugyanezen időben a nagykőrösi református iskola kategorikusan eltiltja a dohányzást úgy az iskolában, mint azon kívül. Tilos a XVII. században a deb-

receni iskolában a kávé élvezete is, s a törvény megszegőit egy ünnepi legáció megvonásával büntetik.

Mennyire szívlelték meg ezeket a bölcs utasításokat, vagy mennyire maradt írott malaszt a törvény, azt ma már nehéz volna megmondani, de segítségére jön képzeletünknek *Kókai Kun Zoltán* sárospataki iskolaorvos 100 évvel későbbi. *Elekes* által idézett, jelentése, amely a főiskolában fellépett járványos betegségeket azzal magyarázza, hogy 5-6 egyénre méretezett szobában 12-17 tanuló van bezúfolva s a nagyobbbrészt egy ablakos helyiségben a „napról-napra köpettel bevetett és bagóval ujjnyira behintett padlózatok mellett egyszersmind a nyers fa is be van raktározva”.

Bizonyos, hogy ez nem mindenütt és nem mindig volt így, de az is tény és valóság, hogy rosszul szellőzött, füstölgő faggyúgyertyákkal, pislogó olajmécsekkal gyéren világított, poros helyiségek voltak ezidőben a műzsák hajlékai s ilyen körülmények között nevelkedtek azok a nagyjaink, akik a pataki vagy debreceni gyertyák lángocskáinál gyújtották meg tudásuk fáklyáját, hogy világítsanak vele szerte ez országban.

Amíg a diák egészséges volt, csak ment valahogy a dolog, de mi lett a szegény „tógátus”-sal, ha történetesen megbetegedett? Gondoskodott-e valaki is róla? Igen. *Bél Máttyás*, híres pedagógusunk, 1709-ben, mikor a pozsonyi liceum vezetését reábizták, így intézkedik: „A rektor az beteg tanulókra atyai gondot viseljen és gondatlanságával ne engedje oda juttatni, hogy a többiekre a betegség rá ragadjon, hanem lelkiismeretesen kutassa ki a betegség nemét és jelentse be azoknak, akikre tartozik.” Debrecenben a beteg tanulók gyógyításának segélyezésével való előmozdítása 1752-ben kezdődhetett, amikor a tudós professzor *Hatvani* (maga is korának híres orvosa), kezdeményezésére a tanulók összességének, a coetusnak „Cassa Infirmorum”-a létesül. Ez időtől fogva évenként bizonyos összegeket fordítanak a beteg tanulók céljaira; 1770-ben 261 forint, 1774-ben 224 forint a pénztár vagyona, 1775-ben a kollégium maga is vesz fel külön összeget a beteg tanulók gyógyítására költségvetésébe, de érdekesen a coetus maga is tovább vezeti kiadásait ezen a címen 1789-ig, amikor is a két pénztárt egyesítették. A gyógyítást az iskola orvosi diplomával is bíró tanárai, később városi orvosok végezték. Az 1792-iki törvény a beteg tanuló felől így intézkedik; „ha a tanuló beteg lesz, szobatársai azonnal jelentsék a contrascribának (diák-tisztviselő), ez pedig a rectort tudósítsa, hogy gyógyításáról idejében gondoskodni lehessen. Az orvoszer árát a betegek pénztára fizeti, esetleg a kollégium pénztárából is fedezhető, 1793-ban nyomát is találjuk 60 forintnak, mely összeg egy or-

vosnak diákok gyógyításáért kifizettetett. Mint láttuk, a kollégiumnak külön pénztára volt a beteg diákok gyógyítási költségeinek fedezésére; 1795-ben a kollégium javadalmaihoz tartozó „kunyhók bérét” e pénztár javára rendeli a fenntartó testület. A kollégium nemcsak arra ügyelt, hogy *e.* beteg tanulója orvosoltassék, de arra is gondolt, hogy a gyógyító tényleg hozzáértő orvos legyen, mert 1746-ban elrendeli, hogy „az iskola polgárai közül senki se forduljon javas- és egyéb asszonyhoz”, igaz ugyan, hogy azt is hozzáfűzi „... . ennek csak akkor lehet helye, ha betegségét a senior előtt igazolta és a tanároktól erre engedélyt kapott”. Sárospatakon, *Somossy István* közlése szerint, érdekes szokás dívott: a harmadéves akadémikus diákok beteg társaikat ápolták, az elhunytak felett virrasztottak. Az iskolának 1795-ben iskolaorvosa is volt, 1795-ben létesült a betegpénztára.

Iskolai kórházról a kolozsvári református egyháznak egy 1784 ben kelt ügyiratából értesülünk. „E kórház (Xenodochium) – mondja e jelentés – hajdan a collegium beteg diákjai ú. n. „neutralistái” és „szegény sorsú szolgái” házának neveztetett s „némely magános jóltevő” által 1800 forintokkal volt adományozva, melyben 3 öreg rendű, szintén elnyomorodott nő öt tanulóra gondot viselt s e tőke kamatait élvezte.” Később *Pataki István* és neje úgy látván, hogy 3 nő annyi diákot nem képes ápolni (mert azok száma időközben 10-re szaporodott), tágasabb és alkalmasabb szobák építése mellett a gondviselő nők számát 10-re emelték, alapítván számukra 1000 magyar forintokat. A jelentésben előforduló *hajdan* szó arra indított, hogy e tanuló-kórházak alapításának évét megkeressem, megtalálnom azonban mindeztideig nem sikerült. Nyilvánvaló, hogy fennállott már a jelentés dátuma előtt.

A tanulók otthoni környezetével érdekesen törődik a pápai főiskola 1789-ben kihirdetett törvénye, mely idevágó paragrafusában azt mondja: „Átoljában minden tanulókra, de kivált a vidékiekre a Tanítóknak különös gondjára szükséges lenni, szállásaikat néha-néha kellene látogatni, ha nincs-é vala-, miben fogyatkozásuk vagy kedvetlenségek, mely által megszorítottatnának, elkedvetlenednének s így az Oskolától elidegenedhetnének. Nem gyakorolnak-é valami feslett vagy gyanús társaságot? De főképpen mikor a tanítványok betegek, szükség, hogy a Tanító őket meglátogassa, jobbulások felől rendelést tegyen, orvosoltassa, oktassa, bátorítsa, vigasztalja...” Nem érthetünk azonban egyet a rendelet folytatásával: „sőt tanuló-társai által is mindennap látogassa...”, mely rendelkezés bár , a keresztyén virtus”-hoz kívánja a tanulókat hozzászoktatni, de egészségügyi szempontból káros volta nyilván-

való. Helyes azonban, hogy a tanító a beteg tanuló hogyléte felől tudomást szerez, „róluk hasznos rendelkezéseket teszen, szülőiket tudósítja, sőt a T. Praedicator Uraknak is megjelenti”.

Iskoláinkba nem egyszer látogatott el a XVII. százac szörnyű vendége: a pestis. 1621-ben a sárospataki főiskola valamennyi tanára e ragály áldozata lesz; 1661-ben Kolozsvárt a kollégium papjai és tanárai közül kilencen pusztulnak el. 1629-ben bocsjátja ki /. *Lipót* parancsára *Kollonits* bíboros-prímás az „Ordo-pestis”-t, melynek D) pontjában elrendeltek, hogy pestis-járvány idején az iskolákat zárják be és gondoskodjanak arról, hogy az ifúság másutt se jöjjön össze. Az ifúság azonban ennek ellenére összejött, ha másutt nem, a temetések alkalmával, mert protestáns szokás szerint az elhaltakat hangos énekszóval kísérték ki a diákok, de nemcsak kikísérték, hanem, mint Kolozsváron történt, az unitárius diákok 400 pestises halottat maguk temettek el. *Muraközi Sámuel*, Kecskemétről írott leveléből is kitetszik ez a protestáns szokás: az ottani reformátusok 1739-ben pestises halottaikat a diákokkal kísértetik ki a temetőbe, „de már a praedicator uraim sem a halottas házakhoz, sem a temető kertjébe ki nem mennek”.

1720 ban a sárospataki főiskolát menekülésében Marosvásárhelyen éri utol a pestis. *Kopáczy Mihály* tanár bele is hal ebben a rettenetes nyavalyába, de a diákok közül is sokan, úgy hogy a főiskola egészen elnéptelenedik. Magából az iskolából indul ki a pestisjárvány Pozsonyban, 1712-ben. Egy borbélysebész jelentette az első megbetegedést az evangélikus tanulók közül. A városi tanács által azonnal kiküldött orvosokból és sebészekből álló bizottság megvizsgálván a tanulót, megállapította, hogy a borbély tudatlanságában egy közönséges furunkulust nézett pestis-bubónak, ennél fogva pestisről szó sem lehet. Valószínű, hogy a lakosság megnyugtatója volt célja írásban is lefektetett véleményüknek, A „vétkes” borbélylegényt rémhírterjesztés miatt be is csukták. A megnyugtató azonban nem sikerült: a pestis vemhesen terjedt s hamarosan az első eset után az iskolában lakó halász és felesége s más tanuló is, rövid betegség után, pestis tünetei között meghalt. A veszedelem hírére a m. kir. Gubernium dr *Benza* pestis-orvost és egy sebészt jelentéstételi céljából Pozsonyba küldi, akik megvizsgálván a tanulókat, megállapították a pestist s az iskolát végre lezárták. A járvány csak 1714 elején szűnt meg, tartama alatt a városi tanács ismételten figyelmeztette a szülőket, hogy gyermekeiket ne engedjék az utcán a többi gyermekekkel játszani, mert az veszélyes.

Meg kell még emlékeznünk a protestáns kollégiumokban folyó testedző játékokról is. Ezekre márcsak azért is nagy szükség volt, mert a diákok kora hajnaltól késő estig szűk és rosszul szellőztetett tantermeikben ültek. A nagyenyedi kollégiumban reggel 6-10-ig, délután 1-7-ig folyt a tanítás; a pápai iskolában télen 4, nyáron 3 órakeres mindenkinél talpon kellett lennie. A XVII. században a mai értelemben vett tornatanítás még nem volt. Általános szokás volt azonban, hogy szerdán és szombaton a tanulók tanítóik felügyelete mellett a szabadba vonultak ki játszani. Kolozsvárt 1621-ben időről szabtak meg a szabadba való játszásra. A debreceni kollégium 1657-iki törvénye a nyilazást, parittyázást, dobálást, birkózást, mint veszélyes játékokat eltiltja, de a labdázást és más „tiszteességes játékokat” megengedi. A kolozsvári főtanoda ifjúságának már 1696-ban játszó-, vagy „kerengő” helye (labyrinthus) van. Szerdán és szombaton ide jártak ki játszani és „maguknak üdülést szerezni”. Az ifjúság maga tartotta rendszerint játszó-helyét, fásította be, tette csinosná, s mikor 1710-ben és 1740-ben pestis ütötte fel a fejét a városban, az ide menekült diákok számára a városi tanács deszka-hajlékokat építtetett s itt tartózkodnak a járvány elmúltáig, ebben a „szabadlevegős iskolá”-ban.

Ruházkodásra vonatkozó szabályokat úgy a debreceni, mint a sárospataki iskolai törvényekben elég szép számmal találunk ugyan, de ezeket inkább az illendőség és a szokás, mint a higiénés elgondolás diktálta.

Jól tudom, korántsem teljes az a kép, amit a régi protestáns kollégiumok egészségügyi viszonyairól a jelen pillanatban nyújthatók. Említettem volt, hogy a protestáns iskolákban, „ahány ház, annyi szokás” s az eddig gyűjtött adataim a részletes és pontos tárgyalást még nem engedik meg.

Más a helyzet a XVI. és XVII. század katolikus iskoláinál. Ezek pontosan előírt szabályok alapján működnek s így természetesen bizonyos különbség van a protestáns iskolák és a katolikus tanintézetek között már tanulmányi szempontból is. A katolikus iskolák tanítási rendszere a „Ratio Studiorum” alapján állott, s egyöntetőségük miatt nem kell velük tárgyunk szempontjából egyenként foglalkozni. Az Egyház, főpapok és szerzetes-rendek tartják fenn ezeket az intézeteket, anyagiakkal sokkal jobban el vannak látva, mint a protestáns iskolák. Ebben talán az okát keresni annak a körülménynek, hogy már 1636-ban a nagyszombati Collegium Jesuíticum-ban szerződött iskolaorvost találunk, kinek szerződését *Magyary-Kossa* nyomán közlöm: „Az orvos kötelezi magát, hogy a kollégiumot előzetes bejelentés nélkül hosszabb időre el nem hagyja, ha a

collégmmiba-n súlyos beteg van, nem távozik mellőle még akkor sem, ha magas honorárium ígéretével hívnák vidékre, a titkos betegségeket titokban fogja tartani, a collegium házi gyógyszerártaiban található gyógyszereket fogja használni, s nem hozat gyógyszereket más patikából. Évi fizetése 50 forint, et haustum (habebit) si post prandium in Collegio eum requireret.” Hogy a jezsuita kollégiumokban mindenütt lett volna szerződéses iskolaorvos, azt nem merném állítani, a székelyudvarhelyi jezsuiták legalábbis 1717-ben maguk gyógykezelték a tanulóikat, mint ezt br *Apor Péterné* urához intézett leveléből tudjuk. Lehet, hogy csak a féltő szülői szeretet beszél az anyából, mikor keserű humorral elpanaszolja, hogy „a páterek oly derekasán tudnak a gyermekek nyavalyáihoz, hogy Józsefnek a lábujjait tapogatták, hogy az pulsusa jól jár-e” (Magyary-Kossá). A papok gyógyításával – mely még a középkorból származott – a XVIII. és a későbbi századokban is sűrűn találkozunk, s így nagyon valószínű, hogy orvos hiányában Páter Markos, kit a levél névszerint is megemlít, gyógyította a kis Józsefet. A váci Theresianum nemesi nevelőintézetben, ahol piaristák tanítottak, 1767-ben volt intézeti orvos. *Maria Terézia* királynőnk „orvosnak, gyógyszerárta, táncitanítónak és a francia-nyelv tanárainak” 400 forintot rendel.

Ami a katolikus iskolák belső berendezését illeti, vagyonsabb iskolafenntartók után ítélve bizonyára jobbak lehettek a protestáns iskoláknál. A bentlakó növendékek élelmezéséről némi fogalmat nyújt egy XVI. századbeli adatunk, az esztergomi papnövelde 1598/59. évi számadási könyve, mely szerint a növendékek konyhája nagyon egyoldalú és egyszerű. A hús, melyet feltálalnak, legtöbbször marhahús, s csak elvétve szárnyas. Igen sok a hüvelyes: bab, borsó, míg tésztát csak ritkán kaptak. Egész éven át csak négy font túró fogyott el, tehát a tejtermékeket nem nagyon kultiválhatták, de a kor szokása szerint kijárt délben is, este is az egy meszely bor. Egy évben csak egyszer, Nagyboldogasszony napján került cukros étel az asztalra, (talán mézzel pótolták, de ennek nem találtam nyomát) ez sem lehetett túl édes, mert az egész esztendőben csak egy font cukor vásárlásáról tud a számadási könyv.

Sajnos, iskolaegészségügyi vonatkozást nem leltem e számadások között, hacsak azt fel nem említem, hogy az intézet költségén évenként nyolcszor borbély járja végig a növendékeket és megmossa a fejüket

Hogy a jezsuita kollégiumokban, a kegyesség fejlesztésére az aszketikus gyakorlatokat és testi sanyargatásokat is szokásba vették, a kor erősen vallásos jellegével és az egészségügyi szempontból történő mérlegelés hiányával magyarázható. Az

említett századból származó évkönyvek feljegyzik, hogy már a gimnázium 3–4-ik osztályába járó tanulók között akadnak, akik éjjel nappal ciliciumot viseltek, s hogy a téli hidegben mezítláb, térden csúszva járultak a városban levő Mária-szoborhoz. Különösen járványok idején böjtölítetek túlzottan még a fiatal tanulók is, igyekezvén eltávoztatni Isten csapását.

1777-ben bocsájtja ki Mária Terézia a „Ratio Educationis”-t, mely gyökeres változásokat hoz nemcsak közoktatásügyünk rendszerében, de rányomja bélyegét iskolahigiénékre is. Lapunk keretei nem engedik meg, hogy e rendelet nyomán beállott változásokkal is foglalkozzam s ha a protestáns kollégiumok egészségügyének tárgyalásánál túl is léptem időben e rendelet megjelenését, ez részben azért történt, mert ezekre az iskolákra hatott legkevésbé ez a rendelkezés, részben pedig, mert nem akartam megbolygatni az események kronológiai sorrendjét. Talán módomban lesz még folytatni a magyar iskolaegészségügy emlékeinek ismertetését. Lapunk célja: az iskola és az egészségügy szoros kapcsolatának megteremtése készített arra, hogy a bennem élő azon hitet és meggyőződést, hogy az orvosnak az iskolában tanárnak, a tanárnak pedig orvosnak kell lennie, még a historikusok dolgába való avatkozás ódiúmának vállalásával is kifejezésre juttassam.

Irodalom: Abel Jenő: Egyetemeink a középkorban. – Békefi Rémi: A káptalani iskolák története. – Békefi: A debreceni ev. ref. Főiskola XVI. és XVII. Sz. törvényei. – Bod Péter: Magyar Athenás. – Demkó Kálmán: A felsőmagyarországi városok életéről. – Demkó Kálmán: A magyar orvosi rend története. – Elekes György: A sárospataki főiskola orvosai és egészségügye (O. H. 1932.) - Franki Vilmos: Hazai és külföldi iskolázás a XVI. Sz.-ban – Jakab: Kolozsvár története. – Kerékgyártó Árpád: A míveltség története Magyarországon, 1Ü0U–1ßß. – Kiss Ernő: A Pápai Főiskola Története. – Magyar–Kossá: Magyar Orvosi Emlékek. Magyar protestáns Egyháztörténeti Adattár – Mészáros Ferenc: A magyarországi kath. iskolák története. – Párkányi: Magyar orvosok és orvostudomány a XVII. Sz.-ban – Molnár Aladár: A közoktatás története Magyarországon. – Vámosy: Adatuk a gyógyászat történetéhez Pozsonyban. – A pannonhalmi Szent Benedek rend Története.